

Printing Area®

Peer Reviewed International Multilingual Research Journal
Issue-86, Vol-02, February 2022

www.vidyawarta.com

Editor
Dr. Bapu G. Gholap

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research
Journal in Marathi, Hindi & English Languages

February 2022, Issue-86, Vol-02

Editor**Dr. Bapu g. Gholap**

(M.A.Mar.& Pol.Sci., B.Ed.Ph.D.NET.)

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Bapu Ganpat.

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubl@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors www.vidyawarta.com

INDEXhttp://www.printingarea.blogspot.com
www.vidyawarta.com/03

- 01) SCHEDULED CASTES WELFARE SCHEMES IN INDIA
C. Soni & Dr.Md. Mastan Vali, Guntur District, Andhra Pradesh ||10
- 02) DECENTRALIZATION AND ROLE OF GRAMA SABHA IN VILLAGE DEVELOPMENT ...
C. Swapna & Dr.Md. Mastan Vali, Guntur District, Andhra Pradesh ||15
- 03) UTTARAKHAND AND ITS ECOLOGICAL CHALLENGES
MRS. MOUMITA GHOSH (SHARMA), CHAMOLI, UTTARAKHAND ||20
- 04) Effects of COVID-19 on College Students' Mental Health in the Gujarat
Dr. V. B. Gohil, Bhavnagar (Gujarat) ||24
- 05) Higher Education : A way to women Empowerment
Dr. Anuradha Jagdale, Dist. Osmanabad ||33
- 06) STATUS AND PROBLEMS OF TRIBAL WOMEN IN INDIA
Ms. Sayali L. Jambhulkar, Di.Gachiroli ||35
- 07) "Inside the Haveli" by Rama Mehta as a portrayal of subaltern voice ...
Mr. Balaji Chandrakant Kambale, Pune ||40
- 08) Pakistan's Counter-terrorism Trends: Reflections on General Musharraf ...
Dr. Chetna Mishra, Ghaziabad ||45
- 09) SOCIAL MEDIA A COMPELLING STRATEGY IN E-COMMERCE
Mubin Taj, Sowmya M & Shashidhar S, Mysuru ||50
- 10) वंस साहित्याचे पाली साहीत्याला योगदान
डॉ. सुभाष ब. कांबळे, सोलापूर ||54
- 11) दुष्काळ व विस्थापनाचे चित्रण करणारी मराठी ग्रामीण कादंबरी
डॉ. मधुकर बैकरे, पैठण ||56
- 12) कोरोनामुळे भारतातील शिक्षण व्यवस्थेवर झालेल्या परिणामाचा अभ्यास
प्रा. चामे हरिश्चंद्र व्यंकटराव, कोल्हापूर ||61
- 13) मुगलकालीन न्यायव्यवस्था
डॉ.नितिन वसंतराव चांगोले, अमरावती ||64

कोरोनामुळे भारतातील शिक्षण व्यवस्थेवर झालेल्या परिणामाचा अभ्यास

प्रा. चामे हरिश्चंद्र व्यंकटराव

समाजशास्त्र विभाग,

विवेकानंद महाविद्यालय, (स्वायत्त) कोल्हापूर

*****

प्रस्तावना :

देशाच्या विकासात शिक्षणाची भूमिका महत्वपूर्ण मानली जाते. ज्या देशात शिक्षण व्यवस्था कमजोर असते. अशा देशातील विकासावर वाईट परिणाम होत असतो. देशाचा विकास करायचा असेल तर शिक्षण व्यवस्था सुधारली पाहिजे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात शिक्षण हे एकमेव प्रगतीचे साधन आहे. अलीकडच्या काळात कोरोना या जागतिक महामारीमुळे जगाचे अर्थच बदलले आहे. या कोरोना महामारीचा सर्वात जास्त फटका जर कोणाला बसला असेल तर ते म्हणजे शिक्षण व्यवस्था होय.

कोरोनामुळे या शिक्षण व्यवस्थेचे प्रचंड नुकसान केले आहे. कोरोना या विषाणुमुळे सर्व जगच अडचणीत आले आहे. जगात स्वतःला महासत्ता समजणारी अमेरिका पण तिथे ही कोरोनाने थैमान घातले आहे.

भारतात २२ मार्च २०२० पासून कोरोनामुळे सुरवातीला काही काळ लॉकडाऊन करण्यात आला. कधीच बंद न राहणारी मुंबई बंद झाली. मुंबईतील बाजारपेठ बंद करण्यात आली. हे संकट थोड्या दिवसात सपेल अशी आशा होती पण थोडासा कोरोना कमी झाला की दुसरी लाट आली यामुळे संपूर्ण देशाच्या अर्थव्यवस्थेला खूप मोठा झटका बसला.

लॉकडाऊनची सुरुवातच शाळा महाविद्यालय बंद करून होत असे कोरोनाने आपला पहिला विकेट म्हणजे शाळा, महाविद्यालय हे बंद करून घेतला.

शाळेतील मुलांना आपले शिक्षण, खेळ, मैत्री यासारख्या महत्वाच्या गोष्टीपासून कोरोनाने दूर केले. अनेक मुले कोरोनामध्ये करमणूक म्हणून मोबाईलला जवळ केले. त्याचा परिणाम त्याच्या मानसिकतेवर आरोग्यावर झाला आहे. मित्रासोबत खेळण्याच्या वयात मुलांना चार भितींच्या आत जीवन जगणे यासारखी अवस्था या कोरोनामुळे निर्माण झाली.

उद्दिष्टे :

१. ग्रामीण भागातील मुलांच्या शिक्षणावर झालेला परिणाम अभ्यासणे.
२. विद्यार्थ्यांच्या आरोग्य व मानसिकतेवर झालेला परिणाम अभ्यासणे.
३. ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीचे यश—अपयश याचा अभ्यास करणे.

गृहीतके :

१. ग्रामीण मुलांच्या शिक्षणावर दुरगामी परिणाम झाला.
२. मुलं शिक्षणाच्या प्रवाहापासून दूर गेली.
३. मुलामध्ये शिक्षण घेण्याची जी जिज्ञासा होती ती कमी झाली.
४. ऑनलाईन शिक्षणाच्या सोयी सुविधेचा अभाव.

संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत संशोधनासाठी द्वितीय तथ्य संकलनाचा वापर केला जाणार असून यात विशेषतः संदर्भ ग्रंथ, मासिके, वर्तमानपत्र, इंटरनेट शासकीय अहवाल यांचा वापर केला जाणार आहे.

कोरोनामुळे भारतीय शिक्षण व्यवस्थेवर झालेला परिणाम :

भारतीय समाज हा प्रथा, परंपरा मानणारा समाज आहे. अनेक वर्षे शिक्षणावर विशिष्ट जाती धर्म यांचीच मक्तेदारी होती. सर्व सामान्यासाठी शिक्षणाची दारे बंद होती. शिक्षण हे सर्व सामान्यांचे नव्हते याची जाणीव कोरोना काळात झाली. ऑनलाईन शिक्षणामुळे गोर गरीब मुलांच्या शिक्षणाचा प्रश्न निर्माण झाला. ऑनलाईन शिक्षणासाठी लागणारे शैक्षणिक साहित्य गरीब कुटुंबातील मुलांकडे उपलब्ध नव्हती. शासनाने ऑनलाईन शिक्षण देण्याचे आदेश दिले पण सर्वसामान्य मुलांकडे इंटरनेट,

लॅपटॉप, मोबाईल असतील का याचा विचार मात्र केला नाही. कमी वेळत सर्वच शाळेतील मुलांना ऑनलाईन शिक्षणाच्या सुविधा उपलब्ध करून देण्याची व्यवस्था करणे हे सहज शक्य नव्हते. यामुळे शिक्षण क्षेत्रात मोठी अस्वस्थता निर्माण झाली. अनेक मुलांना शिक्षण घेण्याची इच्छा असताना ही आपल्या कुटुंबाच्या आर्थिक अडचणीमुळे शिक्षण घेता आले नाही मोठ्या संख्येने मुले शिक्षणापासून वंचित राहिली. अनेक मुलांचे १० वी १२ वी चे महत्वाचे वर्ष होते पण या कोरोनामुळे अभ्यास झाला नाही अशा या महत्वाच्या वर्षात मुलांना शिक्षणापासून वंचित रहावे लागले.

मुलांच्या मानिकस व कौशल्य विकासावर झालेला परिणाम :

शिक्षण आणि मानसिक आरोग्य याचा खूप जवळचा संबंध आहे. शिक्षणामुळे जसा बौद्धिक विकास होत असतो तसेच मानसिक विकासात ही शिक्षणाची भूमिका खूप महत्वाची असते. शिक्षणासाठी पोषक वातावरण असणे खूप महत्वाचे असते. शिक्षणामुळे बौद्धिक विकासच होतो असे नाही तर व्यक्तीमत्त्व विकासात शिक्षणाचे योगदान महत्वाचे असते ऑनलाईन शिक्षणाच्या माध्यमातून मार्गदर्शन केले जात असले तरी शारीरिक शिक्षणाचा प्रश्न निर्माण झाला. मैदानी खेळ बंद झाले. क्रिडा, सांस्कृतिक कार्यक्रम, युवा महोत्सव यासारख्या कार्यक्रमावर बंदी आल्यामुळे मुलांच्या कला गुणांना वाव मिळाला नाही. त्यामुळे मुलांच्या सुप्त गुणांच्या विकासावर परिणाम झाला. मुलांच्या शारीरिक विकासास कोरोना काळात वाव मिळाला नाही.

ऑफलाईन शिक्षणामुळे मिळणारा फायदा कमी झाला :

शिक्षण हे ऑफलाईन नसल्यामुळे ऑफलाईन शिक्षणामुळे जे अध्ययन करत असताना तासाला एखादी अडचण निर्माण झाली, एखादा प्रश्न समजला नाही तर प्रत्यक्ष शिक्षकांना विद्यार्थी विचारत असत व आपल्या समस्यांचे निराकरण करत असत. यामुळे चांगल्या पद्धतीने शिक्षण रूजविले जात होते पण कोरोनामुळे ऑनलाईन शिक्षण सुरू झाले व विद्यार्थी व शिक्षक यांच्यातील मैत्रीपूर्ण संबंधावर कोरोनामुळे वाईट परिणाम झाला.

शिक्षक आपल्या विद्यार्थ्यांकडे शाळेत जे व्यक्तीगत लक्ष देत असत त्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक अडचणीचे उच्चाटन होत होते पण कोरोनामुळे जे ऑनलाईन शिक्षण सुरू झाले व शिक्षक विद्यार्थी यांच्यातील जो मुक्त संवाद होता तो बंद झाला त्यामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये जी शिक्षणाची शिस्त हवी होती, ती कमी झाली. विद्यार्थी फक्त परिक्षार्थी बनले. ज्ञानाचे महत्त्व कमी झाले. शिक्षणातील सातत्य कुठेतरी या कोरोनामुळे खंडीत झाले. शाळेतील वातावरणामुळे मुलांच्या अभ्यासावर सकारात्मक परिणाम होत असे पण शाळ्याच बंद झाल्याने विद्यार्थ्यांचे मोठे नुकसान झाले.

ग्रामीण भागातील मुलांच्या शिक्षणावर कोरोनाचा परिणाम :

ग्रामीण भागातील मुलांच्या शिक्षणावर कोरोनाचा अतिशय मोठ्या प्रमाणात परिणाम झाला आहे. शासनाने ग्रामीण भागात इंटरनेट आहे का? ग्रामीण भागातील मुले कशाप्रकारे ऑनलाईन शिक्षण घेतील? याचा विचार न करता ऑनलाईन शिक्षणाचा निर्णय घेतला. ग्रामीण भागात काही ठिकाणी लाईटच नाही. तर काही ठिकाणी इंटरनेटची सुविधाच नाही. आज अनेक गावात मोबाईलला रेंज नाही. ग्रामीण भागातील मुलांची दहा वीस हजारचा मोबाईल खरेदी करण्याची परिस्थिती नाही. अनेक मुलांना शाळेत जेवणाची सोय होते म्हणून पाठवले जाते. अशा कुटुंबातील मुले ऑनलाईन शिक्षण कसे घेऊ शकतात. ग्रामीण भागातील कुटुंबात असलाच तर एक मोबाईल असतो. अशा एका मोबाईलवर कोण-कोणत्या मुलांनी तास करायचा काही कुटुंबात तर अशी परिस्थिती होती की ज्यांचे महत्वाचे म्हणजेच १० वी १२ वी चे वर्षे आहे. अशाच मुलांना मोबाईल तासासाठी दिलं जातं. असे इतर वर्गात असणाऱ्या मुलांना कुटुंबात मोबाईल नसल्यामुळे शिक्षणापासून वंचित रहावे लागत असे.

ऑनलाईन शिक्षण पद्धती :

ऑनलाईन शिक्षणात विद्यार्थ्यांना किती समजत याची पडताळणी शिक्षकांना करता येत नव्हती. तसेच अनेकवेळा मोबाईलची रेंज कमीजास्त होत असल्यामुळे आवाज व्यवस्थित येत नव्हता. काही विद्यार्थी फक्त तास सुरू ठेवला किंवा तासाला जॉईन झाल्याचे समजते

पण प्रत्यक्ष मुलं ते लेक्चर ऐकतात का याची कल्पना शिक्षकांनाही होत नसे. त्यामुळे अनेक मुलं फक्त हजेरीपुरतं तासाला उपस्थित राहतात. ऑन-लाईन शिक्षण व ऑनलाईन परिक्षा यामुळे मुलांची लिखाण करण्याची इच्छाच कमी झाली. बहुपर्यायी प्रश्न सोडविण्याची सवय झाली. त्यामुळे लिखाणाची सवय मोडली आणि परिक्षेत मोठ्या प्रमाणात गैर-प्रकार घडत आहेत. कधीच ५०% न मिळवलेला विद्यार्थी आज १००% मार्क मिळवतोय म्हणजेच ऑन-लाईन शिक्षण चुकीचं होत आहे. तत्कालीन परिस्थितीमुळे पर्यायच नसल्याने शासनाला हा ऑनलाईन शिक्षणाचा पर्याय निवडावा लागला. कोरोनाची परिस्थिती पाहिली तर विद्यार्थ्यांची वर्षे वाया जाऊ नये म्हणून ऑनलाईन शिक्षण हे फायद्याचे ठरले आहे.

निष्कर्ष :

कोरोनाने सर्वात जास्त जर कोणाचे नुकसान केले असेल तर ते म्हणजे शिक्षण क्षेत्राचे कारण लॉकडाउनची सुरवात शाळा महाविद्यालयापासून केली जात असे व शेवट हा शाळा-महाविद्यालयापासूनच केला जातो. त्यामुळे कोरोनाचा खरा बळी शिक्षण क्षेत्राचाच आहे. तत्कालीन कोरोना परिस्थितीचा विचार करून ऑनलाईन शिक्षणाचा निर्णय घेण्यात आला असला तरी त्यासाठी आवश्यक असणारी शैक्षणिक सुविधा उपलब्ध करून देण्यात शासनाला अपयश आले. मोठ्या प्रमाणात ग्रामीण भागातील मुलं शिक्षणापासून वंचित राहिली. त्यांना ऑनलाईन शिक्षणासाठी लागणारे आवश्यक साहित्यच उपलब्ध नव्हते. कोरोना काळात जे ऑनलाईन शिक्षण देण्यात आले, त्यापेक्षा ऑफलाईन शिक्षण देणे किती आवश्यक आहे, याची जाणीव झाली. अनेक शिक्षकांना कोरोना काळात ऑनलाईन शिक्षण पद्धती कशाप्रकारे वापरली पाहिजे याविषयी ज्ञानच नव्हते. अनेक विद्यार्थ्यांनी ऑनलाईन शिक्षणापेक्षा ऑफलाईन शाळा महाविद्यालयात वर्गात बसून शिक्षण घेण्याला पसंती दिली. काहीही झाले तरी विद्यार्थ्यांचे शिक्षण अखंडीतपणे सुरू राहण्यासाठी ऑफलाईन शिक्षण पद्धती कोरोना कालावधी मध्ये उपयुक्त ठरली आहे हे मान्य करावेच लागेल.

संदर्भ सूची :

- 1- http://maharashtratimes.com/editorial/ravivar_mata/corona.virus-and-education/articleshow/75097781.cm5
२. अमर उजाला — २५ मार्च, २०२१.
३. महाराष्ट्र टाईम — १२ एप्रिल, २०२०.
- 4- <https://www.orfonline.org/marathi/sustained-shift-to-virtual-calsrooms-may-not-be-a-good-idea-for-india-65701>
५. कोरोना काळातील जागतिक अर्थव्यवस्था — संजीव चांदोरकर.
६. पुढारी वर्तमानपत्र — १६ जानेवारी, २०२२.
७. सकाळ पेपर — १६ जानेवारी, २०२२.
८. महाराष्ट्र टाईम — १६ जानेवारी, २०२२.

□□□